

SVETLANA VAŠÍČKOVÁ*

Etnicko-konfesionálna rozmanitosť z hľadiska úniou nezjednotených veriacich v Mukačevskom biskupstve na prelome 17. a 18. storočia¹

VAŠÍČKOVÁ, S.: Ethnic and Confessional Diversity from non-united Believers' Perspective in Eparchy of Mukachevo in Turn of the 17th and 18th Century. *Slavica Slovaca*, 53, 2018, No. 1, pp. 73-78 (Bratislava).

In the paper author deals with the issue of interconfessional communication. The article is based on the material of three manuscripts of Carpathian Ruthenia origin from the turn of 17th and 18th centuries. Manuscripts fragments enable us to observe the influence of the polemical writings directed against bringing the Union of Brest.

Carpathian manuscripts, ethnic and confessional diversity, polemical writings, Eparchy of Mukachevo, Byzantine-Slavonic Rite.

Cyrilské rukopisné pramene, o ktoré sa príspevku opierame, vznikli v priestore bývalej Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) v 17.-18. storočí. Z hľadiska procesov interkonfesionálnej komunikácie tvorí tento región spolu s východným Slovenskom pomyselný priesečník medzi dvoma kultúrnymi a religióznymi prostrediami označovanými ako *Slavia Latina* a *Slavia Byzantina*. Spomínaný priestor východného Slovenska s Podkarpatskou Rusou je časťou širšieho regiónu pod Karpatmi, ktorý sa vyznačuje intenzívnymi prejavmi interkonfesionálnych a medzijazykových kontaktov a komunikácie. Patrí sem aj severovýchodná časť dnešného Maďarska, kde žijú Rusíni, Ukrajinci, Slováci i Maďari gréckokatolíckeho vierovyznania a tiež oblasť Marmaroša na hraniciach Zakarpatskej oblasti Ukrajiny s Rumunskom, kde žijú okrem vyššie spomínaných etníc aj Rumuni. Ani z jazykového, ani z etnického hľadiska teda nejde o jednoliaty región. Konfesionálna v tomto prostredí bola a podnes je často určujúcim faktorom, ktorý vyplynul historicky z príslušnosti nositeľov gréckokatolíckeho vierovyznania k bývalej Mukačevskej eparchii. Treba mať na pamäti, že ide o veriacich, ktorí vo svojej každodenných komunikačných situáciách používali rusínsky či ukrajinský, slovenský, maďarský alebo rumunský jazyk. V knižnej publikácii Cyrila Vasiľa a Petra Žeňucha vydanéj v rámci edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* sa v tejto súvislosti spomína biskup Sergej, ktorý napriek tomu, že bol Rumun, svoju právomoc neohraničil len na krajanov – Rumunov, no už začiatkom 17. storočia (v roku 1604) jednoznačne definoval rôznorodosť jazykového a etnického zloženia Mukačevskej eparchie, keď skonštatoval prítomnosť ruských, valašských, slovenských i srbských kňazov a mníchov vo

* Mgr. Svetlana Vašíčková, PhD. Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 841 01 Bratislava.

¹ Príspevok odznel na konferencii *Ślowiańszczyzna wielowyznaniowa w dawnych wiekach – symbiozy, migracje, ekskluzje religijne*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 26.-28. júna 2017 v Novom Sączu. Štúdia patrí k výstupom projektu APVV-14-0029 „Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia.“

svojej eparchii.² Práve jazykovo-etnická rôznorodosť v tomto priestore je zdrojom mnohých komparatívnych výskumov zameraných na interkultúrnú komunikáciu medzi týmito jazykovými a etnickými skupinami, ktoré však spája príslušnosť k byzantsko-slovanskému obradu a cirkvi. Komunikačné procesy utvorené na pozadí konfesionality medzi týmito etnickými spoločenstvami sa do istej miery odrážajú aj v cyrilských písomnostiach, ktoré vznikali na tomto rozľahlom území späťom s fungovaním Mukačevského biskupstva.

Bývalé Mukačevské biskupstvo sa do istej miery nachádzalo v najvýchodnejších stolicach v severovýchodnej časti Uhorského kráľovstva. Tvorili ho tie stolice, ktoré sa rozprestierali vo východnej časti územia dnešného Slovenska a v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Ide o Spišskú, Šarišskú, Zemplínsku, Užskú, Abovskú, sčasti aj Turniansku a Gemerskú stolicu a tiež Berežskú a Marmarošskú stolicu. Do Mukačevského biskupstva však patrili aj veriaci byzantsko-slovanského obradu, ktorí pred jej kánonickým erigovaním a odčlenením Križevackého biskupstva v roku 1777 ako kolonisti odišli zo severného Uhorska do oblasti Dolnej zeme, najmä Báčky a Sriemu.³

Konfesionálna situácia, ktorá vplývala na formovanie kultúrnej a náboženskej identity v prostredí s existenciou cirkvi byzantsko-slovanského obradu, sa celé storočia do istej miery formovala takmer nezávisle na centrách za Karpatmi, čo spôsobilo aj fakt, že sa v tomto priestore až do konca 18. storočia udržala veľmi silná písárska (prepisovačská) tradícia. Práve vďaka prepisovaniu rozličných náboženských kníh (liturgická, paraliturgická, kázňová, hermeneutická spisba) sa podarilo zachovať mnohé písomné pramene, ktoré dnešnému bádateľovi umožňujú pochopiť jedinečný obraz o každodennom duchovnom i svetskom živote tohto obyvateľstva poznačeného práve jazykovo-kultúrnymi, konfesionálnymi i sociálnymi stereotypmi.

Cyrilská rukopisná písomná tradícia v priestore pod Karpatmi tvorí jedinečnú zložku duchovnej kultúry spätéj s byzantsko-slovanským obradom. Napriek už existujúcej a dynamicky sa šíriacej kníhtlače si rukopisné zbierky zaslúžia osobitnú pozornosť aj z hľadiska ornamentálnej výzdoby. Práve vďaka intenzívnej rukopisnej praxi bola v nami skúmanom prostredí kontinuitne živá táto stáročiami udržiavaná písárska tradícia. Prvé cyrilské tlače, ktoré vznikli pre veriacich Mukačevskej eparchie koncom 17. storočia, vyšli najmä vďaka biskupovi De Kamelisevi: Išlo o šlabikár (1699) a katechizmus (1698),⁴ ale neskoršie tlačou vyšla aj ďalšia základná edukačná príručka pre deti a budúci kňazský dorast od M. M. Oľšavského (1746). Treba však zdôrazniť, že až do vydania Bačinského Biblie v Uhorsku⁵ pre prostredie Mukačevskej eparchie nevyšla

² Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003, s. 252.

³ Рамач, Я.: Русини у јужној угарској (1745-1918) / Руснаци у јужној угорској (1745-1918). Нови Сад: Войвођанска академија наука и уметности, 2007. 526 s. Pozri k tomu tiež Žeňuch, P.: Spomienky na starú keresturskú faru. In: *Culturologica Slovaca*, č. 1/2016, s. 53-86.

⁴ Časť z De Kamelisevho katechizmu publikuje Peter Žeňuch v práci *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae IV. Roma – Bratislava – Košice: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Pontificio Istituto Orientale Roma – Slovenský komitét slavistov – Centrum spirituality Východ-Západ M. Lacka, 2013, s. 131-153.

⁵ Porovnaj Удвари, И.: Данные о закарпатско-украинской официально-деловой письменности XVIII века. (О гайдудорожских годах Григория Тарковича). *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungarica*, 1986, roč. 32, č. 1-4, s. 70. Najnovšie o vydaní Bačinského Biblie pozri Žeňuch, P.: Kultúrne a spoločenské podmienky vydania päťzväzkovej Biblie pre gréckokatolíkov Mukačevskej eparchie. In Doruľa, J. (ed.): *Historický význam a odkaz diela osobností slovenského národného obrodzenia*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2014, s. 131-160 a tiež Žeňuch, P.: *Vydanie Bačinského Biblie pre gréckokatolíkov v systéme kultúrnych a konfesionálnych identifikačných procesov*. In: *Theologos*. roč. 19, č. 1, 2017, s. 128-142.

tlačou žiadna kniha bohoslužobného charakteru. Tieto skutočnosti poukazujú na fakt, že prepisovanie bohoslužobných kníh, ako sú liturgikony, trebníky, mineje či irmologiony,⁶ prepisovanie a tvorba kázňových zbierok a poučných výkladov k evanjeliám s príkladmi i rozličných paraliturgických spevníkov⁷ bolo nevyhnutnosťou. Prepisovanie tak veľmi dlho plnilo nezastupiteľnú úlohu v systéme rozvoja duchovnej knižnej produkcie späté s byzantským obradom pod Karpatmi.⁸ Absencia unifikovaných tlačенých vydaní preto dáva podnet skúmať nielen rozmanitosť, ale najmä vývin a kontinuálnosť tradície, ktorá utvára priestor pre výskum jazykového i vzdelanostného vkladu pisára do rukopisných zbierok rozličných žánrov i obsahu.

Pisárska tradícia a prax v nám skúmanom prostredí vyvracia doposiaľ rozšírený stereotypný pohľad, že v prostredí Mukačevského biskupstva pre nízku vzdelanostnú úroveň neexistovala takmer žiadna inteligencia, no práve miestni kantori, pisári, učitelia a kňazi boli tými, ktorí takéto rukopisné diela prepisovali a do jednotlivých najmä výkladových, kázňových či exegetických textov vkladali tiež svoj vlastný pohľad či komentár. Práve táto osobitosť pisárskej praxe pod Karpatmi nám dovoľuje konštatovať, že rukopisná tvorba sa tu nevyznačuje iba mechanickou pisárskou (prepisovačskou) praxou. V jednotlivých textoch rukopisných zbierok sa prostredníctvom pisárskej tradície a ich autorského vkladu odráža duchovné a kultúrne myslenie spoločnosti. Tento zdanlivý nedostatok preto pokladáme za významné a hodnotné kultúrne špecifikum práce pisárov, keďže vďaka takejto pisárskej tradícii a praxi sa nám podnes zachovali vzácne písomné pramene rozličného charakteru dokumentujúce špecifický interkultúrny a nadnárodný rozmer byzantsko-slovanskej tradície.

Obraz jazykovej a konfesionalnej rozmanitosti v cyrilскеj rukopisnej spisbe pod Karpatmi v 18. storočí sledujeme na materiáli kázňovej, legendickej a výkladovej rukopisnej tvorby. Východiskom tohto nášho výskumu sú dva uglianske rukopisné zborníky kázni, exempli a výkladov z prelomu 17. a 18. storočia⁹, ktoré spolu s rukopisom zo Sokyrnyce¹⁰ (ukr. Сокирниця) zo 17. storočia umožňujú poukázať na niektoré stereotypy týkajúce sa etnických a konfesionalných vzťahov v podkarpatskoruskom prostredí.¹¹

Konfesionalné rozpory medzi pravoslávnu a katolíckou cirkvou sa odrážajú práve vo vyššie uvádzaných písomných pamiatkach spätých s prostredím Marmaroša, najmä však s uglianskym kláštorným prostredím. V uglianskom kláštore sídlil aj posledný podkarpatskoruský pravosláv-

⁶ Tu pozri napríklad Prokípčáková, M.: Prejavy medzikultúrnych vzťahov Východu a Západu v irmologionovej tvorbe 18. storočia v Mukačevskej eparcii. Na príklade vybraných prameňov. In Marinčák, Š. – Žeňuch, P. (eds.): Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. *Orientalia et Occidentalia* 20., Košice – Bratislava: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, s. 123-151.

⁷ Pozri Žeňuch, P.: *Kyryllische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. II. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 s.*

⁸ Bližšie pozri Вашичкова, С.: Реакция на процесс латинизации, отраженная в текстах Угрянских рукописей. In Marinčák, Š. – Žeňuch, P. (eds.): Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. *Orientalia et Occidentalia* 20., Košice – Bratislava: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, s. 153-170.

⁹ Uglianský zborník Kľúč a Uglianske poučiteľné evanjelium sú v súčasnosti uložené v knižnici Národného múzea Českej republiky v Prahe pod sign. IX C 18 a IX C 19.

¹⁰ Cyrilský rukopis známy ako Sokyrnycký zborník sa nachádza v knižnici Národného múzea Českej republiky v Prahe pod sign. IX G 18.

¹¹ Podrobnú charakteristiku oboch uglianskych rukopisov prinášame v štúdií Vašíčková, S.: Dva rukopisy z konca 17. storočia z Marmaroša. In *Slavica Slovaca*, 2016, roč. 51, č. 2, s. 155-164. O Sokyrnickom zborníku pozri v knihe Vašica, J. – Vajs, J.: *Soupis staroslovanských rukopisů Národního musea v Praze. Praha 1957.*

ny biskup Dositej Teodorovič (1711 – 1734). Vzťahy medzi pravoslávnyimi a katolíckymi veriacimi aj v súvislosti s prijatou Užhorodskou úniou (1646) prerástli do stavu, ktorý veriacich byzantského obradu v Marmamošskej stolici už v roku 1662 rozdelil na dve skupiny podľa jazykovo-etnickej príslušnosti. Jazykovo-etnicky rumunské farnosti prešli pod správu belehradského pravoslávneho biskupstva. Jazykovo slovanskí a úniou nezjednotení veriaci prijali jurisdikciu pravoslávneho vladyku Joannikija Zejkana, ktorého katedra v roku 1664 sa presunula do Imstičeva, a úniou zjednotení veriaci byzantského obradu (gréckokatolíci) prešli pod jurisdikciu gréckokatolíckeho biskupa Petra Parternija v Mukačeve. Katedra pravoslávneho biskupstva z Imstičeva sa veľmi skoro presunula do uglianskeho kláštora. Práve v uglianskom kláštore sa rozvíjala aj cyrilská rukopisná tvorba poznamenaná najmä vplyvom pravoslávia, ktorá obsahovala rozličné kritické pohľady na katolícke, uniatske (gréckokatolícke) a protestantské konfesijnálne prostredie. V tejto súvislosti treba poznamenať, že už na prelome 16. a 17. storočia väčšia časť maďarskej šľachtickej society prijala kalvínske vierovyznanie.¹² Možno predpokladať, že v závislosti od tradičného cuius regio, eius religio sa kalvinizmus šírila tiež medzi jednoduchým ľudom. Tieto skutočnosti sú veľmi dobre známe práve na základe polemického spisu Оборона вѣрному каждому ч(е)лов(ѣ)ку od Michaila Orosvigovského Andrellu.¹³

Okrem týchto skutočností, na ktoré sa odvolávajú autori dvoch uglianskych rukopisných pamiatok a zborníka zo Sokyrnyce, treba spomenúť aj iné, napríklad latinské jezuitské práce, ktoré môžu pomôcť pri utváraní celkového obrazu s kultúrno-spoločenských pomeroch v najvyššej časti bývalej Mukačevkej eparchie.¹⁴

V našom príspevku sa však sústreďíme len na niektoré osobitosti späté s cyrilskou rukopisnou tradíciou. Napríklad v rukopisnom zborníku КГҮЧ (ide o zborník ponaučení, výkladov a exempliel z konca 17. storočia) sa o gréckokatolíkoch uvádza napríklad konštatovanie, ktoré je založené na skreslených a do veľkej miery protikatolícky založených stereotypných pohľadoch. Uvádza sa tu okrem iného, že gréckokatolíci (uniáti) sa zriekli kresťanstva a prijímajú zradné učenie, ktoré je pre cirkev byzantského obradu neprijateľné: *Ѧзъ ѡмѣтаю са х҃а. ѡ вѣрѣхъ хр҃тиань еице ѡнѣагове чинаѣ. дѣволъ фармекѣн. рѣ. нѣ запишиа мнѣ даи рѣкопианіе свое. мой ты будешъ вовѣки. истинно чѣко. Ѧ нѣ дѣволъ са рѣскомѣ попове своиа рѣклани запиаша <...> Шатѣскои ѣднотн. рѣшии рѣскои ѡнѣн (73^r - 73^v). Aj preto sa tomto kontexte o gréckokatolíkoch hovorí ako o odpadlíkoch od pravej viery, lebo podľa tohto výkladu prestali veriť pravému Bohu: *понеже ѣ проклѣтаа ѡ б҃га. іако нѣчѣшныи рѣчникѣ ѡнѣчѣи. бо не вѣрѣюѣ. Na inom mieste (fol. 103^v) sa v citovanom rukopise zasa píše, že práve pre toto zrieknutie sa pravej viery žide na nich z nebies skazonosný oheň – *паде ѡгнѣ на ны. на ѡнѣаговъ. Ďalej sa uvádza,***

¹² Bližšie o tom Пекар, А.: Нариси історії церкви Закарпаття. Том I. Рим – Львів: Видавництво Отців Василіан „Місіонер”, 1997, s. 69 a nasl.

¹³ Text pamiatky opisal, charakterizoval a vydal Петровъ, А.: Памятники церковно-религіозной жизни Угровоссовъ XVI-XVII вв. II. Иерея Михаила Оборона вѣрному челоуѣку. In: Сборникъ Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ. Том. ХСVII, № 22 и послѣдній. Петроградъ: 1921; tenže: Духовно-полемицкія сочиненія Иерея Михаила Оросвиговскаго Андреллы противъ католичества и униі. Тексты. In: Матеріалы для історіи Закарпатской Руси. IX. Praha: 1932.

¹⁴ V tomto kontexte priniesol nové zistenia Svorad Zavorský, ktorý na základe diela jezuitu Martina Sentivániho podáva niektoré fakty o vnímaní vieroučných rozdielov medzi východnou a západnou cirkvou v ním skúmaných latinských spisoch, pričom a poukazuje aj na podobné zameranie a spôsob vedenia polemiky proti protestantom. Bližšie o tejto Sentivániho práci pozri Zavorský, S.: Martin Sentiváni SJ: Grécka schizma a únia. Historicko-polemická dizertácia. In Škoviera, D. (ed.): Sambucus. Práce z klasickéj filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2005, s. 11-34; Zavorský, S.: Dva texty o úniі z 18. storočia. In Žeňuch, P. (ed.): Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 59-72.

ГѢВАРІА .КНІ.; ІАКО КЪ ТО БРѢМІА ПРІЕДЪЦІАГО ЛѢТѢ Ш ПО ПЛОТНІ РОЖДЕСТВА ІІСѢ ХБѢА ДФПВ., МЦІА УЧТОБІТІА, ШЦІЕПШІСІА РІМЛІАНЕ Ш ПРѢДНБОУ ВѢРЫ ЯПЛЬСКОЮ ВОСТНОЮ. (139г)

Otázka späť s kalendárovou reformou sa v Mukačevskom biskupstve vnímala veľmi citlivo. V tejto súvislosti treba povedať, že aj podnes mnohé gréckokatolícke a pravoslávne farnosti sa pridŕžujú juliánskeho kalendára. Problematiku dvoch kaledárov – juliánskeho i gregoriánskeho – vysvetľoval na stránkach svojho katechizmu mukačevský biskup De Kamelis,¹⁶ ktorý formou otázok a odpovedí vysvetľuje oprávnenosť gregoriánskej kalendárovej reformy.

V uglianskom poučiteľnom evanjeliu konca 17. storočia, ktorý je vo svojich interkonfesionálnych polemikách miernejší, sa na fol. 62^r v tomto kontexte uvádza príklad o fungovaní starej cirkvi, keď všetky kresťanské spoločenstvá žili v jednote a bratskej láske. Spoločne vysluhovali sviatosti bez toho, aby si vyčítali rozdiely v obradoch, spolu pristupovali k sviatostiam a vzájomne sa rešpektovali, dokonca sa muži pred vysvätením za kňaza ženili a potom aj ako kňazi žili spolu v manželskom zväzku: *БЫЛ ЛАТИНЬНИЦІ ВЕСПОЛЪ ІЪЗЪ ГРЕКІ. ПРИ ЄДНОМЪ ШСТАВѢ .ШЪ ЛѢѢ НЪ ПЪ НЪ Ё ЛѢѢ. НЪ НА ВШНІКОМЪ ЄДНО БЫЛА. ПРОСКУРОЮ СЛЪЖІЛИ. МЪЛЪЖЕНЪКІ СЛЮБНИМЪ МЪЛІ. ЦЕРЕМОНІЕНЪ ЄДНОСТАЙНИМЪ БЫЛИ ЦРКОВЪНИМЪ. ІАКО ТО НІИѢ ГРЕКОБЕ НЪ РЪКЪ. ДРЪЖІМО ЗА ЛАСКОЮ МНОГО БѢ. И НЕПРЕБА СЪ ШЦІПАТНІ Ш ШСТАВЫ ЯПЛЬСКОЮ. КОТОРАМЪ ТО ШСТАВІЛА СІТЛА СЪБОРНЪА ЯПЛЬСКАМЪ ЦРКВЪ. ДО СКОНЧЕНА СЕЧЕТА НЕ БЪДЕ ЗНИЦІЕНА. КЪ ГРЕЦЪКОМЪ НЪ КЪ РЪКЪКОМЪ ЗАКОНѢ МНО.* Autor tohto textu sa tak odvoláva na starobylú apoštolskú prax. Poukazuje tak veľmi uhladeným spôsobom na mnohé každodenné zložité otázky teologicko-konfesionálneho spolunažívania. Výstižnými sú aj konštatovania, že veriaci latinskej i byzantskej obradovej tradície oddávna slúžili rovnakým spôsobom a dodŕžovali rovnaké cirkevné zákony, cirkevné normy (*ШСТАВА ЯПЛЬСКАМЪ*), ktoré boli pre obe konfesie spoločné (*КЪ ГРЕЦЪКОМЪ НЪ КЪ РЪКЪКОМЪ ЗАКОНѢ МНО*) a vyjadruje ľútosť nad prerušením tohto stavu. Aj príklady na označenie slovanskej cirkvi ako ruskej možno v cyrilských rukopisných pamiatkach z priestoru historickej Mukačevskej eparchie nájsť pomerne veľa. Označenie ruská cirkev, ruská viera popri grécka cirkev, grécka viera sa v prostredí cirkvi byzantského obradu v Uhorsku prirodzene ujalo, „pričom toto označenie príslušnosti k cirkvi platí paušálne aj pre všetky etnické zložky usadené na valašskom práve v priestore Slovenska.“¹⁷

Cyrilské rukopisné texty, ktoré vznikali v prostredí pravoslávnej cirkvi v oblasti pod Karpatmi, obsahujú mnohé polemické i kritické vyjadrenia namierené proti iným konfesiám, najmä však proti uniatom (gréckokatolíkom) a protestantom. Ide, pravda, o odraz zložitých medzináboženských vzťahov, ktoré na prelome 17. a 18. storočia súviseli so zavedením a šírením únie a protestantizmu.

¹⁶ Rukopis známy ako *ВѢЧЕХІІНІЕЗЪ ДЛА НАУКІ ОУГРОРЪКІМІЗЪ ЛЮДЕМЪ* sa nachádza v Národnej knižnici v Martine, sign. D1 SE4652. Pasáže o kalendárovej reforme v prostredí gréckokatolíckeho prostredia v Uhorsku publikoval P. Žeňuch v práci: *Источники византийско-славянской традиции и культуры в Словакии / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*. c.d. s. 139 a nasl. O vzťahoch medzi západnou a východnou cirkvou a o slavení pohyblivých a nepohyblivých sviatkov pozri Marinčák, Simon: Niekoľko poznámok ku komunikácii medzi byzantsko-slovanskou a latinskou tradíciou v Katechizme Jozefa De Kamelisa z roku 1698. In: Marinčák, Š. – Žeňuch, P. (eds.): *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia*. Monotematický súbor štúdií. Košice – Bratislava: Pre Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV vydala Dobrá kniha v Trnave, 2017.

¹⁷ Žeňuch, P.: O prekladaní evanjeliových textov v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku. In: Róbert Lapko et al.: *K metodike prekladu Svätého písma do slovenčiny*. Mahtomedi, MN, USA : Vision Slovaka, s. 165.